

Háború szerelem idején

DRAGO JANČAR: A NÉVTELEN FA

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2011
279 oldal, 2700 Ft

”

A második világháború akkora élmény volt a világ jó részén, hogy azóta mindent ahhoz szokás mérni, és nélküle már az irodalmat sem lehet elképzelni. Különösen nem az európai. A feldolgozás bőséges és jelentős, gondoljunk csak a közismert toposzokra: a Holocaust-irodalom a szenvedéstörténetekkel és az önostorozással, a szovjet honvédő háború hősiessége és brutalitása, árulások, civil és kollektív bátorság, bűn és bűnhődés és még sorolhatnánk. A volt jugoszláv népek háború utáni irodalmának élményanyagában azonban tetten érhető egy másutt kevésbé jelen levő motívum. Ez a partizán-mítosz, amelynek kortárs feldolgozására már nem maradt elég idő. Elég békeidő: ugyanis a jugoszláv háborúk sora nem engedte a klasszikus értelemben vett történelmi tematikába beleöregedni a huszadik század nagy sokkjait. A váratlan élmény behegedő-félben levő sebeket tépett fel, hosszú időre megkerülhetetlen forrásává vált a régió irodalmának; mindezt etikailag igencsak aggályos volna szerencsés fordulatnak nevezni, poétikailag azonban rengeteg műnícit adott a művészi feldolgozás számára, és igen jelentős teljesítményeket generált a délszláv birodalom sajátos kommunista rezsimjének véres bukása. Hiszen ki gondolta volna, hogy a stabilnak képzelt európai béke, valószínűleg az európai történelem kibeszéletlensége okán oly billenékeny, hogy a huszadik század végén egy újabb, elemi kegyetlenséggel felbukkanó, döntően etnikai természetű konfliktust produkál. Nincs tehát abban semmi különös, ha egy író összefüggéseket teremt azok között a traumák között, amelyek után az európai irodalom már elvégezte a gyászunkat, következőképpen megteremtette a gyászunka nyelvét, és azok között a friss tragédiák között, amelyek feldolgozásához nincs még meg az elegendő történelmi distancia. Ez lehet az oka annak, hogy csak folyamatosságában tudja az egész katyvaszt, a huszadik századi európai háborúk sorát kezelni. Szlovéniából vagy a többi volt tagköztársaságból nézve most már biztos, hogy nem csak az első, a második világháború is befejezetlen volt. A történelmi okok alapvetően a konfliktusokat nem lezáró, csupán elodázó nemzetközi szerződések

sorában keresendők. Közéjük tartozik a valamikori Jugoszlávia megalapítása.

Az összefüggések útvonalaait finomítja Drago Jančar *A névtelen fa* című regényének hőse, aki újraírja, újraéli és a kortárs háború kontextusába helyezi egy azonosítatlan férfi történetét, aki egyben egy szerelmi, vagy inkább erotikus napló szerzője. A talált tárgy, az Ausztráliából a ljubljanoi levéltárba keveredett önéletírás kézenfekvő ürügy arra, hogy a főhős, akit valamelyest távolról, de az elviselhetőnél szorosabb közelségből megérintett a szerb–horvát háború váratlansága és méltatlansága, megtalálja a kézen fekvő párhuzamokat gyerekkora és felnőttkora legborzalmasabb nyarai között. Ennél fogva – és ez rendkívül figyelemre méltó a könyvben – olyan érzelmi koherenciával gyúródnak össze az idősíkok, mintha nem szakadt volna meg pár évtizednyi békével a háború.

„Ő már messze lesz, amikor megérkeznek, és kaszáik suhogni kezdenek a napsütötte reggeli fűben. Szívesen hallgatta az eső kopogását.” Ez a mondat olvasható a kötet utolsó, 274. oldalán. Az első oldalán pedig ez: „A pirkadat, a reggel a kaszások mind mögötte volt.” Egyik szavát a másikba ölti. A magyarázat egyszerű: Drago Jančar regénye a 86. fejezettel ér véget, és a 87-vel kezdődik. Kezdjük talán az egyszerűség kedvéért az első fejezettel. Ez a könyv 55. oldalán található. Persze az egyik lehetséges olvasatban.

2000-ben járunk, a helyszín Ljubljana. A főhős, Janez Lipnik (keresztneve az egyik legtipikusabb szlovén név, a jugoszláv időkben a magyarok sokszor „janezoknak” nevezték a szlovénokat) nem először és nem utoljára (attól függ persze, honnan kezdjük olvasni a regényt) türelmesen várakozik a fogyasztói társadalom infernójában, egy plázában bevásárló, fodrászhoz, kozmetikushoz járó feleségére, Marijanára. Talán élete szerelmére, talán nem az egyetlenre, ahogy azt mindig is hitte, szerette volna hinni. A főhős egyszerű levéltáros, a pláza a konzum-béke gyakran, túl gyakran visszatérő jelképe. Az ezredforduló friss békéjét, amely, figyelem, a poszt-jugoszláv régióban (nyilván a feldolgozást igénylő háborús traumák okán) semmiképpen nem azonos az attól hajítófányira levő magyarországitól, az Ausztráliából érkezett talált tárgy, az említett emlékirat szakítja meg. A levéltáros egy honfitársának a naplójára bukkan, a memoár írója maga a szlovén Don Juan, aki körbeszeretkezte a földet. „Aztán egyszerre tornyosulni kezdtek az események, kezdte elárasztani a történelem, felgyülemllett, mint nagy víz a gát mögött, mely minden pillanatban kilyukaszthatja, áttörheti, lerombolhatja az ő békés életének gátját.”

A regény textúráját szövő memoár a kiváltója annak az eseménysornak, amely áttörte a békét a béke hiányától elválasztó gátat. A béke hiányát egyszerű meghatározással persze a háborúval fejezhetnők ki, ám a helyzet nem ilyen egyszerű. Jančar főhősei nem háborús hősök, és nem is viktimológiai esetek még akkor sem, ha a sorsuk végül infernállissá válik. Olyan civilek, akik számára kisebb-nagyobb zavart okoz a háború a munkában, a nyaralásban vagy a szeretkezésben. Janez Lipniket éppen az utóbbi, a partizánharcokból megmenekült szlovén Don Juan kalandjainak mennyiségileg és minőségileg is pontos leírása indította el saját elfojtott élménytára újjálapozásának útján: „Hogyan írhatják le az emberek az emlékeiket, kezdett Lipnik hangosan gondolkodni, ha ő most nem képes visszaemlékezni arra az évre, amikor Horvátországban háború tombolt, az íróasztalán, a levéltárban viszont olyan emberek emlékei hevernek, akik emlékeznek minden részletre, minden nőre.”

A részletek sorban és következetesen bukkannak fel. Attól a pillanattól kezdve, hogy Lipnik megtalálja a naplót, és miatta sutba dobja valamennyi fontos munkahelyi teendőjét, legyőzhetetlen vágyat érez arra, hogy rekonstruáljon egy több mint fél évszázados esemény-

sort. A Ljubljanicából véletlenül kihorgászott, a vízben lekopott szóvég miatt eldönthetetlenül Presto (gyors), vagy Presta (perec) márkájú bicikli éppoly megállíthatatlan asszociációs sort indít el benne, mint egy, az agyában tovább zakatoló jet-ski hangja, a háború előérzetének visszaköszönő metaforája. Gyanítani kezdi, hogy az emlékirat írójának, Alekszijnak szerelme, Zala D. azonos lehet gyerekkori első szerelmével, ámulva imádott volt tanítónőjével. A Ljubjanából a világháború elől egy faluba csöppent és ott rekedt fiatal nő és a katona Alekszija heves szerelme nem a fiú menekülésével ért véget. Az emlékiratban „Alekszija végül mintegy mellékesen feljegyezte, hogy Zalát a partizánok kopaszra nyírták, a barátnőjét, Antoniját pedig kivégezték”. Janez Lipnik számára pedig elkezdtek összekapcsolódni a dolgok: a bálványozott Zala – akinek a bátyját, Zorant amúgy a németek lötték agyon – elmeegógyintézetben végezte, számára pedig időzójelbe került mindaz, amit addig harmóniának, boldogságnak vagy hétköznapi életnek vélt. Reménytelenül vált feldolgozni azt a mindaddig a tudat mélyére sodort élményt, hogy feleségével való szerelmük kezdetén Dugi Otokon nyaraltak, és szántszándékkal nem vettek tudomást a közvetlen közelükben zajló öldöklésről. És hogy a zavarból csak a jet-ski zajára emlékszik. Ha ennyire a tudat mélyére lehetett számítani a háború kézenfekvő jelenlétét, akkor talán egyéb is besöpörhett a szőnyeg alá – döbbsen rá Lipnik. A háború megkésett megidézése az unalmas békeidőben felfordítja életét és gondolkodásmódját. Jelöl annak, hogy nincs civil és távolságtartó álláspont: a háború szellemisége előbb vagy utóbb mindenkit utolér, azok ússzák meg a legkevésbé, akik úgy tekintenek rá, mint egy idegesítő, de talán feledhető körülményre.

„A régi szlovénok hitték, hogy ha kötéllel leereszkedünk egy mély barlangba, és ha elég mélyre ereszkedünk, eljutunk a másvilágra, hiszen a másvilág ott van fent és lent is, csak középpont nincsen, ott ez a világ van, amelyikből el akart menni” – így hangzik a regény népmesei, címadó (de a narratívában csak szórványosan felbukkanó) kerettörténete, Janez Lipnik, egy cseresznyefa árnyékában nyomozó levéltáros meséje arról, hogy végső soron poklokkal vagyunk körülvéve. A népmese nem az egyetlen „talált tárgy” a szövegben: olykor felbukkan egy-egy kézíratos levélrészlet, kínai étlap-töredék, kottadarabka vagy éppen a budapesti Lánchíd egy képeslapon. Ez utóbbi azért, mert a történelem apró és irracionális részleteibe belefeledkező Lipnikben hirtelen féltékenység támad felesége iránt, akinek talán volt egy korábbi kalandja nászuk helyszínén, Dugi Otokon, és aki, vagy legalábbis akinek a barátnője biztosan fölöttbe keveredett valamikor szabadságos magyar katonákkal. A féltékenység azonban többé-kevésbé szintén talált tárgy marad a szövegben: a főhős tudatmódosulásának szindrómája, amely nem old meg, alig bonyolít, és végképp nem visz tovább semmit. Ez különösen amiatt látszik hibának, mert a regény nőalakjai eredetileg egymást hivatottak kiegészíteni – Marija alakja egyszer csak elvész, mintha őt Jančar már nem tudta, vagy tartotta volna fontosnak végiggondolni. Mintha a szerző azt a feladatot állította volna maga elé, hogy a kollektív tudatalatti megrajzolásához felvázol néhány regényalakot, remélve, hogy a történelmi párhuzamok életre keltik őket. Néha didaktikus magyarázattal fűszerezve: „Ő Zala, mennyire szerettem volna neked segíteni. De nem tudtam. Kisfiú voltam, majdnem hatvan éves. És még ma sem tudnék. Nemsokára öregember leszek, majdnem nyolcéves.” Szükségtelen a mankó, nem olyan rafináltan kódolt szöveg ez. Hiszen már az első oldalon megtudtuk, hogy valójában a 87. fejezetnél járunk.

A kódok másutt vannak elrejtve. A bölcselő-közírói attitűddel rendelkező Jančar regényalakjai ürügyek. A háború pornográfiájának díszleteit felhasználva a könyv a szerző abbéli

szándékáról szól, hogy a történelmi helyzetek kínálkozó analógiáit felhasználva megvitassa önmagával – no és persze az olvasóval – azt, hogy mit is gondol hazája történelméről. Morális és értelmezési kérdések, továbbá személyes élethelyzetek gazdag és izgalmas tárházából választhat, amikor kísérletet tesz arra, hogy megbolygassa a térség kollektív emlékezetét. Jančar apja például partizán volt a második világháborúban, megkínozta a Gestapo; maga Jančar szellemi disszidensként börtönbe került a hetvenes években, történetesen ugyanabba, ahol egykor az apja is ült. A regény hőisének, Lipniknek az apja pedig a lágert járta meg, neki magának pedig váratlanul egyszerre kell szembe néznie az elmúlt és a jelenkori háború kísérteteivel. Köztük olyanokkal, mint a levéltár állandó kukkolójával, a mindent tudó, feljegyző és olykor szóvá tevő portásával, akit történetesen Mehmednek hívnak. E név innen nézve persze csak egzotikum, Ljubljánában azonban beszélő név; a volt birodalomból otffelejtt vagy oda menekült, mára a másodosztályú polgár tipikus munkakörét ellátó, megfigyelő idegen, aki egyszerűen idegesítő, mert létezésével emlékeztet a feldolgozatlan múltira.

Drago Jančar saját bevallása szerint az európai irodalomnak nem kell nagyon sokat kutakodnia, ha témát keres. Igaza van. Regénye örömet okoz mindazoknak, akik – ahogy az utószót jegyző Lovas Ildikó írja – fontosnak tartanak minden olyan kísérletet, amely a régió(nk)-ban evidenciaként ott levő közös otthon közös szennyeseinek kimosásával kecsegtet. Szóval a könyv örömet tud okozni szinte minden lapján. Olyan, mint egy partitúra, amelyet bárholnan elkezdhet a zenekar, a végén, 360 fok után úgyszólván körbeér. Kérdés, hogy egy bármennyire is gazdagon megírt könyv esetében elegendő teljesítmény-e az üzenet, hogy ez egy történet, melyet olvashatsz bárhol, a vége biztosan ugyanaz lesz. A regény tétje, kétségkívül, megtétt – de egy picit, egy egész picit még emelni, megemelni kellett volna.

Józsa Márta

DOMAGOJ KUNIĆ